

Bahar 2020, Yıl: 5, Sayı: 9, ss. 84-94

Doi Number: 10.32579/mecmua.690520

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Süreci / Publication Process

Yükleme Tarihi: 17.02.2020 / Kabul Tarihi: 04.03.2020

Lokman TAŞKESENLIOĞLU*

MÜTERCİM ÂSİM VE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI AÇISINDAN ÖNEMİ**

ÖZ

Türk dilinin, Türk kültürünün oluşmasındaki ve manevi bütün Türk varlıklarının nesilden nesle aktarılmasındaki rolü tartışılmaz bir gerçektir. Yaklaşık beş bin yıllık geçmişe sahip olduğu düşünülen Türkçe, var olmaya başladığı zamandan bugüne kadar bütün kültürel unsurların taşıyıcısı, mevcudiyetlerinin kanıtı olmuştur. Bütün bu uzun zaman içerisinde Türkçenin bu değerini görmüş, Türkçe üzerine çalışmalar gerçekleştirmiş ve Türkçeye bu bakımdan hizmet etmiş büyük şahsiyetlerin biri de Kamusü'l-Muhit ve Burhan-ı Katı başta olmak üzere yazdığı/tercüme ettiği eserleriyle “el-allame” unvanına layık olmuş Mütercim Âsım Efendi'dir.

Bu çalışmada Türk edebiyatının ve Türk dili tarihinin çok önemli bir unsuru olan Mütercim Âsım'ın hayatı ve edebi kişiliği ile ilgili detaylı bilgi verilecek, daha sonra dil ve edebiyat dünyamızın önemli şahsiyetlerinin Mütercim Âsım Efendi hakkındaki görüşleri çerçevesinde, onun Türk dili ve edebiyatı için değeri üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise özellikle eserlerinin Türk dili bakımından değerleri ile ilgili tespitlerde bulunulacaktır. Mütercim Âsım'ın tanıtılması, eserleri ile ilgili veri toplanması ve eserlerinin Türk dili ve edebiyatı için önemlerine yönelik incelemelerin gerçekleştirilmesi, doküman tarama ve inceleme modeline uygun olarak yapılacaktır. Kamusü'l-Muhit ve Burhan-ı Katı'nın tercümelerine dâhil edilen ve eserlere çok daha fazla değer katan kısımlar üzerinde özellikle durulacak, diğer tercümelemlerle mukayesesi

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, lokmantaskesenlioglu@gmail.com

** Bu makale, 16-20 Nisan 2018 tarihleri arasında Nevşehir'de düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı'nda “Mütercim Âsım ve Sözlükçülüğü” adıyla sunulan bildirden geliştirilerek hazırlanmıştır.

örneklerle yapılacak ve Türk dilinin zenginliğinin Arapça ve Farsça sözlüklerde nasıl gösterildiğine işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mütercim Âsım Efendi, Burhan-ı Katı, Kamusü'l-Muhit, Sözlükçülük, Türk Dili.

MÜTERCİM (INTERPRETER) ÂSİM AND HIS IMPORTANCE OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

ABSTRACT

It is a controversial fact that Turkish language is formed in the formation of Turkish culture and transferring all spiritual Turkish regions from generation to generation. Turkish, with its significant history has been the carrier of all cultural elements as well as the proof of their existence since it first came into being. Mütercim (Interpreter) Âsım Efendi with his written/translated works is among the important individuals who have noticed the value of Turkish during this period of time, carried out studies on Turkish thus serving the language in this regard especially with his works entitled Kamusü'l-Muhit and Burhan-ı Katı as a result of which he received the title of "el-allame".

The objective of this study was to provide information on the life and literary personality of Mütercim (Interpreter) Âsım who is one of the most important individuals for Turkish literature and the history of the Turkish language in addition to making various observations regarding the value of his works especially with regard to the Turkish language. The introduction of Mütercim (Interpreter) Âsım, acquisition of data on his works and the carrying out of related analyses regarding the importance for Turkish of his works shall be carried out in accordance with the document scan and analysis model. Sections included in the translations of Kamusü'l-Muhit and Burhan-ı Katı which provide greater value to these texts shall receive special emphasis, examples will be used for making comparisons with different translations while also pointing out how the richness of the Turkish language is reflected in Arabic and Farsi dictionaries.

Keywords: Mütercim Âsım Efendi, Burhan-ı Katı, Kamusü'l-Muhit, Lexicography, Turkish Language.

Giriş

Tercüme, edebî eserlerde başlı başına bir tartışma konusu iken, ilmî eserlerde alana hâkimiyetle ilgili bir diğer altyapı problemini de doğurmaktadır. Sadece eserin orijinal dilinin ve tercüme edilen dilin bütün detaylarıyla bilinmesi yetmemekte, ilgili sahanın bütün literatür taramasının da gerçekleştirilmesi elzemdir. Eseri tercüme ederken yeni bir bakış açısı getirmek, eserdeki boşlukları doldurmak, hataları gidermek ve o eseri tercüme edilen dile ait medeniyetin ihtiyacına göre şekillendirmek ise bambaşka bir çaba gerektirmektedir.

"Mütercim" lakabıyla şöhret bulan fakat aslında "el-Mevla" ve "el-Allâme" gibi unvanları layıkıyla hak eden Âsım Efendi, döneminde ve daha sonra gerek ilmî gerekse vücuda getirdiği edebî çalışmalarlarıyla büyük takdir kazanmış, özellikle sözlük tercümeleri ile dil ve edebiyat sahaslarına büyük hizmette bulunmuştur.

Ebüzziya Tevfik, Mütercim Âsım için "Edebiyat-ı Osmaniyeye'deki kemaline Kamus ve Burhan tercümeleri birer hucet-i katı" adır. Mütercimin bu iki eserde itihaz ettiği

üslub-ı ifade ise başlı başına bir lisan-ı beyan ıtlakına şayandır.” (2015: 89) diyerek Kamus ve Burhan tercümelerinin Âsım’ın dil ve edebiyattaki geniş bilgisinin en büyük şahitleri olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca “Arabi ve Farsî gibi iki esaslı lisanı vukuf-ı tammı ve bu iki lisanın edebiyattaki iktidar u kemali haysiyetle Türkçede yazdığı şeyler üdeba-yı Osmaniyenin ekser âsârına tercih olunduğunu” belirterek kendisine olan hayranlığını da dile getirmiştir (2015: 89).

Âsım Efendi’nin çağdaşı Sünbülzade Vehbi ise onun için “her fende mahareti zâhir ve fazl u recahati bâhir, elsine-i selâsede şî’r ü inşâyâ kâdir, ulema-yı zamanın ercümendi, rehber-i bülendi” ifadelerini kullanmıştır (Ergun, 1936: 17/268).

Mehmed Süreyya ise Sicill-i Osmânî’de Âsım Efendi’yi “fâzıl, bilgisi engin, şair, edip, kâmil” bir şahsiyet olarak görmüş, “Kamus’u tercüme ile üç kat genişletmiştir.” (1996: 1/326) ifadeleri ile eserin tercümeden ziyade bir çalışma olduğunu vurgulamıştır.

Bursalı Mehmet Tahir “Osmanlıların ilim ve irfan abidesi sayılmaya layık, hususiyile Kamus ve Burhan tercümeleleriyle ettiği ilmî hizmeti unutulmayacak yüksek bir şahsiyettir.” (1972: 1/271) diyerek Mütercim Âsım’ın ilme hizmeti üzerinde durmuş, Şemseddin Sami ise “edebiyat-ı şarkiyeye ve elsine-i salise lügatine vukuf-ı tammı olup, Kamus ve Burhan-ı Katı’yı Türkçeye tercüme ile Arabî ve Farsî tahsil edenlere büyük bir hizmet etmiştir.” (1894: 4/3046) ifadeleri ile Türkçe, Arapça ve Farsçaya olan hâkimiyetini takdir etmiştir.

Namık Kemal de Mütercim Âsım için “Mütercim Âsım ve Akif Paşa merhumlar belagatte eslâfı unutturdular, lisanımızda yeni bir çığır açmanın kabil olduğunu gösterdiler” derken Ziya Paşa da “Bizim doğal nesir yolumuz Âsım’ın Kamus tercümesinde tuttuğu yazı yoludur.” ifadelerini kullanmıştır (Aksoy, 1962: 23).

İbnülemin Mahmut Kemal İnal “Bütün eserlerinde bilhassa Kamus tercemesinde gösterdiği eser-i kemal, milletin evliya-i irfanından olduğuna şahid-i kâmilidir. Türk, Arap ve Acem iktidar-ı fevkaladesinden başka Fransız lisanına da vukufu fûnûn-i şettadaki malumat-ı vasiası nevadirden madud olduğunu göstermektedir.” (İnal, 1999: 1/98) diyerek Âsım’ın aynı zamanda Batı kaynaklarını takip eden, çağından öte bir ilim adamı olduğunu belirtmiştir.

Fuat Köprülü, Veled Çelebi ve Orhan Şaik Gökyay da aynı şekilde Âsım Efendi’nin “Arap ve Fars filolojilerine vukuf bakımından bütün Osmanlı edebiyatında eşsiz bir lügatçi” (Köprülü, 1978: 669) ve hatta “Lügatçilerin en büyüğü, tahkikte birinci” (Akbayar, 1977: 177) olduğunu ifade etmişler, “Gerek Burhan-ı Katı gerekse Kamus çevirilerinin Türkçe için kolay yapılmaz ve hiç yıkılmaz iki anıt kaynak olduklarına inandıklarını” (Gökyay, 1978: 126) belirtmişlerdir.

Mütercim Âsım

Mütercim Âsım Efendi’nin tam adı Ebü’l-Kemal es-Seyyid Ahmed Âsım’dır. 1755’te Antep’te dünyaya gelen Âsım Efendi, Semerkantlı Şeyh Osman’ın soyundan gelen şair Husûlî Efendi’nin torunu ve Antep’in tanınmış âlim ve şairlerinden Antep şer’iyye mahkemesi başkâtibi Mehmed Cenânî Efendi’nin oğludur. Ataları arasında Nazmü’l-Leâl adında Arapça-Türkçe manzum bir lügat yazmış olan Şeyh Ahmed Şihâbî Efendi ile Çarpınlı hattat Şeyh Ahmed Efendi gibi şair, lügatçi ve hattat birçok şahsiyet vardır (Esatoğlu, 2002: 470).

Âsım Efendi Antep'te iyi bir eğitim görmüş, dönemin önemli âlimlerinden dersler almıştır. Arapça sarf ve nahvi Ömerzade Hafız Efendi'den, fen bilimlerini Hoca Necib Efendi'den şiir ve inşa ilmini babasından ve Kilisli Ruhi'den, hadis ilmini ise el-Hac Mehmed Efendi ve Ahmed Efendi'den almıştır (İnal, 1999: 1/94). Kısa zamanda Farsça da öğrenen Âsım Efendi hat sanatında da kendini yetiştirmiş, bulunduğu bölgede meşhur olmuştur. Çağdaşları ve hele din adamları arasında Fransızca bilenler bulunmadığı halde İstanbul'a yerleştiği zamanlarda ayrıca Fransızca da öğrenecektir (Taymas, 1957: 614). Daha sonra Antep'in ileri gelenlerinden Battalzade Mehmet Nuri Paşa'nın divan kâtibi olmuş, fakat bir süre sonra Mehmet Nuri Paşa hakkında idam hükmü çıkınca çok sıkıntılı bir dönem geçirmiş ve Kilis'e kaçmak zorunda kalmıştır (Akbayar, 1977: 177).

Daha sonra kendi ifadesi ile "Kalmadan hak-i mezellekte ey Âsım/ Âzim-i Sûy-ı Semâsây-i Sitanbul olalım" demiş (Bursalı Mehmet Tahir, 1972: 269), çalışmalarını daha sağlıklı ve güvenli bir ortamda sürdürmek ve daha iyi imkânlarda çalışmak için İstanbul'a gitmiştir. İlim dünyasında adının duyulmasına sağlayacak eserini, Burhan-ı Katı tercümesini altı yılda tamamlayarak 1797'de III. Selim'e sunmuştur. Padişah da bu çalışmayı çok beğenmiş, Âsım'ı bir medrese rüusu, bir ev ve 300 kuruş maaşla ödüllendirmiştir. Fakat padişahın kendisine olan bu teveccühünü kıskanan Şeyhülislam Ataullah Efendi ve hocası Münip Efendi, Âsım'ın bu maaşı almasına engel olmuşlardır (Kaçalın, 2006: 200).

1802'de hacca gitmiş ve dönüşünde ailesini İstanbul'a getirdikten sonra ikinci büyük eseri olan Kamus tercümesine 1805'te başlamış, 1808'de ısrarlar üzerine kabul etmek zorunda kaldığı vakanüvislik görevine getirilinceye kadar büyük maddi sıkıntılar içinde çalıştığı eserini, beş yılda tamamlayıp Sultan II. Mahmut'a sunmuştur. Padişah da onun müderrislikteki derecesini Süleymaniye müderrisliğine yükseltmiş, daha önce yanan evinden çok daha mamur bir ev ile ödüllendirmiş, ayrıca Selanik kadılığına da atamıştır (Aksoy, 1962: 13).

Âsım Efendi, Selânik'ten döndükten sonra tercümelerinin yanında tarih, edebiyat ve din alanlarında başka eserler de kaleme almış, fakat veba nedeniyle 27 Kasım 1819 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. Mezarı Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı'ndadır (Sütçü, 2013: 546).

Sözlükleri

Peygamber Efendimizin hayatından ve gazalarından bahseden ve Halepli İbrahim Efendi'den tercüme ettiği *Tercüme-i Siyer-i Halebi*, meşhur âlimlerden Siraceddin Ali b. Osman el-Ûşî'nin Kasidetü'l-Emâlî adlı eserini tercüme ve şerh ettiği *Merehu'l-me'ali*, Arapça öğrenmek isteyenler için manzum sözlük olarak hazırladığı *Tuhfe-i Âsım*, vakanüvislik görevi esnasında kaleme aldığı *Tarih* gibi eserleri de olmakla birlikte ona ilim dünyasında şöhret kazandıran asıl eserleri *Kamus* ve *Burhan-ı Katı* tercümeleridir.

Tıbyan-ı Nafi der Terceme-i Burhan-ı Katı

Eser, Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrizî tarafından 1652'de yazılan Farsça sözlüğün tercümesidir. Fakat Mütercim Âsım, eser içinde kendisinden bahsederken de beyan ettiği gibi "bi't-tercüme müellifi"dir, yani çeviri yoluyla yazardır (Gökay, 1978: 126). Gerçekten de lügat, sadece tercümeden ibaret değil, hem eksiklikleri giderilerek daha kullanışlı bir hale getirilmiş hem de Türkçenin bir sözlüğü olarak

kabul edilecek kadar yapı ve kelime ile zenginleştirilmiştir. Bununla birlikte otuzdan fazla sözlükten yararlanarak eseri farklı bir tertibe de sokmuştur (Kaçalın, 2006: 200).

Hatta eser, tertip ve muhteva bakımından aslından daha üstün bir eser olarak kabul edilmektedir. Kelimeler kısa sesliler göz önünde bulundurmaksızın sessiz harflere göre dizinlenmişse de tercümede bu durum düzeltilmiş, ilk kısa sesliler de göz önünde bulundurulmuş; üstün, esre ve ötre sıralamasına göre yeniden dizinlenmiştir (Gökyay, 1992: 433).

Mütercim Âsım, kelimelere mümkün olduğunca Türkçe karşılıklar bulmaya çalışmış, herkesin anladığı kelimeleri “Türkî”, Türkiye dışında yaşayan Türklerin kullandığı kelimeleri “Türkistan’da”, eski Türkçe ifadeleri “Türkî-i kadim”, yaygın olmayan anlamları “Türkî-i gayr-ı meşhur”, artık kullanımdan düşmüş kelimeleri “Türkî-i mehcür”, İstanbul dışında ya da halk ağzında kullanılan kelimeleri ise “taşra Türkçesi” veya “avamî Türki” şeklinde niteleyerek belirtmiştir. Deyim ve özel anlamlı sözcükleri “ıstılah”, nezaketsiz olarak görülen kelimeleri ise “kaba Türkî” olarak belirtilmiştir (Gökyay, 1978: 127-129).

Sözlükten seçilen örnekler ile bu hususlar aydınlatılmaya çalışılacaktır:

“**Âzer-gûn** [آزرگون]: Şakayık nevinden bir çiçektir. Ortası siyah ve kenarları kırmızı olur. Türkîde ay çiçeği ve bazı diyarda şems, kamer ve çanak çiçeği de güneşik dahi derler. Bazılar papatya neviden bir çiçektir dedi. Bu çiçeğe bizim diyarda karagöz tabir ederler kayakoruğu dedikleri çiçeklere dahi denir. Buna hemişe-bahar dahi derler. Lügat-ı mezburun manayı terkibi ateşe benzerdir. Zira gûn şibh ve manend manasına da gelir. Bir at ismidir ve semender kuşuna dahi denir” (Mütercim Âsım, 2009: 36).

“**Âb-der-cûy-i tûst** [آب در جوی توست]: Şimdi revaç, revnak ve ikbal senin tarafında, hall ü akd ve rekt ü fekt senin yedindedir diyecek yerde darb olunur. Avâm-ı Türkî beyenlerinde bu mana “şimdi maymun sizin kapıda oynuyor” ile tabir olunur” (Mütercim Âsım, 2009: 1).

“**Ceven** [جون]: Harmancıların döğen tabir ettikleri nesnedir ki onunla harman döğerler. Pencere kepengi tarzında bir tahtadır. Altında câbecâ hurde ve keskin çakmak taşları üstüvar olup bir ucuna urgan germiş olmakla o urganı öküze veya beygire bağlayıp o tahtanın üzerine geçirip otururlar. Harmangâhta galle üzerinden çektiriler ve ta ki gallenin sapları doğranıp taneleri başka çıkar. Buna bazı diyarda gem dahi derler. Bir nevi dahi vardır ki kağrı tarzında olur. Tekerler yerine ağzı testere gibi dişli ve kendisi müdevver demir vaz ederler. Döndükçe gallenin sapların kat ederler. Buna harman arabası ve cercer dahi derler” (Mütercim Âsım, 2009: 118).

“**Çurbuk** [چربك]: O yalan söz denir ki gerçek suretinde ve bir kimse hakkında söylene. Nemime ve si’ayet manasına gelir. Hezl, istihza ve mizah manasına da gelir. Lugaz ve çistan manasındadır ki bilmece ve yanıltmaç tabir olunur” (Mütercim Âsım, 2009: 148).

“**Gevezn** [گوزن]: Gâv-ı kuhî nevidendir. Boynuzları ağaç şahı gibi olur. Türkîde sığın ve geyik, Arabide bakarü’l-vaşş derler. Birkaç nevi olur. Bir nevi kaviyyü’l-heykel ve sıcak meşelikte olur. Fariside gevezn dedikleri budur. Dallı budaklı boynuzu olur, Türkîde buna sığın derler. Bir nevi dağ eteklerinde ağaçlı yerlerde olur. Cüssesi ahudan ekber, şa’rı şitada siyaha mayil ve sayfta kırmızı olur. Bunun kuyruğu sagir

olur. Türkîde ona çopur derler. Sıcak dağlarda olan nevi bundan ekber ve kuyruklu olur. Yahmur dedikleri budur. Türkîde tahrifle yahmurca geyik derler. Soğuk dağlarda olan nevide bakar-ı cebeli derler. Türkîde dağ öküzü tabir ederler” (Mütercim Âsım, 2009: 282).

“**İm** [ام]: İsm-i işarettir. Arabide hâzâ muradifidir. Türkîde bu ve şu ile tabir olunur. Meselâ bugün, bu yıl diyecek yerde imrûz ve imsâl denir” (Mütercim Âsım, 2009: 381).

“**Kâh-i pârîne be-yâd dâden** [گاه پارينه بياد دادن]: Laf u gezaf ve mübahat eylemek, geçmiş ahvalden bahisle temeddüh ve iftihar kılmak ve ıstılahımızda dahi bu tabir vardır. Bir kimse ikbal-i guzeştesini ale’t-tariki’l-fahr irat eyledikte “geçmiş harmanı savuruyor” tabir olunur” (Mütercim Âsım, 2009: 398).

“**Urîb** [اريب]: Bir yanına eğri olan nesne, muharref manasına. Amme tahrifle verib tabir ederler. Türkistan’da kaykaç bizim Türkîmizde kaçık denir” (Mütercim Âsım, 2009: 794).

“**Ûrmek** [اورمك]: Yünden olan takyeye, külaha ve sikke derler. Bazıları indinde bu lügat Türkîdir” (Mütercim Âsım, 2009: 794).

“**Zinde-pîl** [زنده پيل]: Fil-i azim manasındadır. Şeyh Ahmed-i Câmî kuddise sırrahu’s-samî hazretlerinin lakabıdır. Li-mütercimihî: Şeyh-i müşarûn ileyh hazretleri Mevlana mahdum Nurullah Câmî kuddise sırrahu’s-samî hazretlerinin şeyhleridir. Hatta kendileri dahi Câmî ile tahallüslerinin vechinde irad eylediği iş bu kıt’ada iş’ar ederler: “Mevlidem Câm-ı reşha-i kalemem/ Cur’a-i câm-ı şeyhü’l-İslâmîst/ Zîn sebeb der-cerîde-i eş’ar/ Bedu ma’nâ tehallusem câmîst” (Mütercim Âsım, 2009: 846).

Eser ilk olarak 1799’da İstanbul’da basılmıştır. 1835 ve 1852’de Mısır’da Bulak matbaasında daha sonra da 1870 ve 1885’te yine İstanbul’da tab edilmiştir (Eminoğlu, 2010: 53). Son olarak Mürsel Öztürk ve Derya Örs tarafından 2000’de Latin harflerine aktarılarak Ankara’da basılmıştır.

El-Okyanusü’l-Basit fi-Tercemeti’l-Kamusü’l-Muhit

Firûzâbâdî’nin (1328-1414) Cevherî’nin *es-Sıhah* olarak bilinen *Tacü’l-luga* adlı sözlüğüne ilaveler yaparak geliştirdiği meşhur el-Kâmûsü’l-Muhit adlı Arapça sözlüğün tercümesidir. *Kamus-ı Okyanus* olarak da bilinen eser üzerinde çalışmayı Medine’de iken hocası Abdullah Necip Efendi tavsiye etmiştir (Kaçalın, 2006: 200).

İranlı dilcilerin tercümesini imkânsız gördükleri eseri çevirirken Murtaza ez-Zebidi’nin 1791’de Mısır’da basılan *Tacü’l-arus min Cevahiri’l-kamus* adlı eserinden de faydalanmıştır. Mütercim, pek çok kez müellif ve şarihin görüşlerini beyan ederek hangisinin doğru olduğu hakkında görüş bildirmiş, bazen her ikisini de tenkit ederek kendi fikrini sunmuştur (Ertem, 1982: 136). Bu şekilde bilimsel bir değer de kazanan eser Burhan-ı Katı’da olduğu gibi tercümeden çok daha üstün, metne tenkit metodu ile yaklaşılacak, başka kaynaklarla zenginleştirilen, eksikleri giderilen ve yerli unsurlarla süslenen bir hale ulaşmıştır. “el-avani” maddesi tüm bu hususların bir örneği olacaktır:

“Nisvana ıtlak olunur. Zira taife-i nisvan, taraf-ı ricalden zülm ü cefa görüp bir kimseden mazhar-ı dad-ı nusret olmazlar (kimseden yardım görmezler). Şarih der ki

İbn-i Esir'in beyanına göre taht-ı eydi-i ricale (erkeklerin eli altında) esir ve makhur olduklarına mebni. Mütercim der ki vecheyn-i mezkureyn (bu iki anlam) sudur-i İslam'a (İslam'ın ilk zamanlarına) nisbetlenir. Yoksa zamane nisvanı hususa İstanbul cadularını biçare ricale istilâları kaleme gelür mana olmadığı hüveydadır" (Aksoy, 1955: 103).

Kelimelerin alfabetik bir şekilde sıralanmadığı sözlükte kelimeler köklerindeki son harflere göre dizinlenmiştir. Bu şekilde bir kelimededen türeyen bütün yapılar bir arada bulunmaktadır. Bu dizinlemeye göre önce kelimenin kökü tespit edilir, daha sonra sözlükte kökün üçüncü harfi ile başlayan bâbda kökün ilk harfiyle başlayan fasılda kelime bulunur.

Kendisi ön sözde, dört yüz elli yıldan daha uzun bir süreden beri hiçbir âlimin bu kitabı çevirmeyi göze alamadığını, Allah Teâlâ'nın yardımı ile bundan önce Burhan-ı Katı'ı bu kez de Kamus-ı Muhit'i tercümeyle mazhar olup Arap ve Acem sözlüklerini fethetmenin kendisine nasip olduğunu (Mütercim Âsım, 2013: 23-24) ifade etmektedir.

Bunu gerçekleştirirken de pek çok hususu göz önünde bulundurmuş, her konuda çok hassas davranmıştır. Eserin kendisinde yetersiz olan hareke zaptı tamamlanmış (Kılıç, 2001: 288), daha kullanışlı bir hale getirmiştir. Mütercim kelimelerin Türkçe karşılıklarını bulmaya özellikle çok özen göstermiş, bu anlamları detaylı bir şekilde açıklamıştır. Firûzâbâdî'nin Cevherî ve eseri için yaptığı yersiz eleştirilere dahi cevap vermiştir. Zira kendisi Arap dilinin bütün kelimelerini ihtiva edecek bir sözlük yazdığını iddia etmiş, Cevherî'nin sadece yaygın kullanılan kelimelere yer verdiğini belirtmesine rağmen Sıhah'ın eksik olduğunu söylemiştir.

Yazı dilinde karşılığı bulunamayan kelimelere "taşra Türkîsinde ... " veya "bizim diyarda ... tabir olunur." denilerek Antep yöresi ve çevresinin ağızlarında bulunan sözcükler kullanılmıştır. Ayrıca eserin aslında bulunmayan konu ile ilgili latifeler, hikâyeler hatta bazen açık fıkralar ve özel hayatından satırlar dahi eklemiştir (Aksoy, 1962: 31-32). Bütün bu yönleriyle eser, sadece bir tercüme olmaktan öte aynı zamanda ikmal, tashih ve tenkittir (Kılıç, 2001: 288).

Aynı eserin diğer bir tercümesi olan meşhur Vankulu Lügati ile mukayese edildiğinde dahi Kamus-ı Okyanus'un Türk dili bakımından değeri daha da anlaşılacaktır:

"**El-keyyûl** [الكَيُّوْلُ]: Safların muahharı. Ve sâkin kıldı kesret-i harekâtından ötürü ki ihtilâl-i vezni mûcibdir" (Vankulu, 2014: 2/1949).

"**El-keyyûl** [الكَيُّوْلُ]: Cenkte en geride olan tabura denir; Ve korkak, bî-dil kimseye denir; Ve yüksek yere denir, tepe gibi. Ve çakmaktan sıçrayan âteşsiz siyâh kıvılcıma denir. Mütercim der ki İbn Esîr'in beyânına göre âhir saff ve cebân manâsındandır ki "âteşi çıkmaz" demektir yâhûd cebân manâsındadır ki geride bir yüksek yerde durup ilerinin hâline nazar eder. Bu münâsebetle bu latîfe sebt olundu: Bir muhârebe hengâmında bir ak sakallı pîr ve ihtiyâr kimse askerinin gerisinde bir alarga mahalde tevakkuf eder imiş. Neferâtın biri yanına varıp "Evlâdın mesâbesinde kimseler ileride cenk ediyorlar, sen ak sakalından utanmayıp böyle geride durmak revâ mıdır!" diye serzeniş ettikte, "Ey oğul, ben dâimâ böylece geride durmakla bu ak sakala mâlik oldum yoksa ileriye iktihâm eylesem idi kara sakala dahi mâlik olmaz

idim” diye cevâb eylemiştir; ve mine’l-kissati’l-hissatu” (Mütercim Âsım, 2013: 5/4752-4753).

“**El-beyt** [الْبَيْتُ]: Ev, hâne manâsına. Ve Ayâl manâsına ve şîr-i manzûme manâsına da gelir. Klemi vasf eyler. Ve esmer kara yağıza derler. Ve burnu yarılmış. Ve ruâf burun kanına derler ki kalemde bu sıfatlar vardır” (Vankulu, 2014: 1/264).

“**El-beyt** [الْبَيْتُ] Eve denir, hâne manâsına, gerek kıldan yanî çadır ve alaçık ve huğ olsun ve gerek taştan ve kerpiçten yapılmış olsun. Cemi ebyât ve buyût gelir. Ve cemu’l-cemi ebâyît gelir, Musaggarında buyeyt denir ve biyeyt denir (bâ’nın kesriyle) yâ’ya mücâveret için buveyt demek câiz değildir, vâv ile. Malum ola ki beyt taştan ve kerpiçten ise lisanımızda ona ev ve oda tabir olunur. Kıl çadır ise kara ev tabir olunur ve matbahlı ve kuyulu yahut büyut-ı adîdeyi müştamil ise Arabide dâr ve menzil ve lisanımızda konak tabir olunur. Ve eğer hoş nişin ise oba tabir olunur. Ve fi’l-asl beyt insanın geceye mahsus mevasına mevzudur. Badehu tevessü olunup gece itibarı sâkit olmuştur. Ve cemi olan büyût mesakinde ve ebyât manzume beyitlerinde örf olmuştur. Ve şeref ve şan manasında istimal olunur. Ve şerif ve zişan adama ıtlak olunur. Ve masdar olur evlenmek manasına ve köşke ıtlak olunur kasr manasında. Ve bir kimsenin ehl-i ayâline ıtlak olunur ve Kâbe-i Mükerreme’ye ıtlak olunur ki Beytü’l-haram’dır. Ve kabr ü mezara ıtlak olunur. Ve hanenin kilim ve keçe ve makad ve döşek makulesi döşemelerine ıtlak olunur. Ve iki mısradan mürekkeb manzumeye ıtlak olunur güya ki sakf ve imad vesair edevâtan cem ve bina kılınmış beyte teşbih olunmuştur. Yahut çadıra teşbih olunmuştur” (Mütercim Âsım, 2013: 1/736).

Bu örnekler ise Âsım Efendi’nin Türkçe kelime kullanmadaki hassasiyetini göstermektedir:

“**En-nuaret** [نُعْرَةٌ] Hod-bînliğe ve kibr ve nahvete denir; Ve mühim olan emr ve maslahata denir. Ve yaban eşeği kısmının rahimde akd eylediği cenîne denir ki henüz tâmmü’l-hilkat olmayıp yenice muzgadan mütehavvil ola. Alâ-kavlin mutlakan gebe insân ve hayvânın rahimlerinde sûret bağlamış veledlerine denir. Ve şol rihe denir ki geniz içre tahaddüs eylemekle genzi ve dimâğı muhtarib eyleye. Ve misvâk ağacının ibtidâ yemişine denir. Ve bir nevi sineğe denir ki gökçül olup kuyruğunda neşteri olmakla hımâr makûlesi devâbbı sokup muhtarib eder ve gâhca hımârın burnuna girip ezâ eylemekle hımâr başını alıp telâşından firâr eder, bir nesne onu döndüremez, Türkîde büvelek ve eğrice tabir olunur” (Mütercim Âsım, 2013: 3/2376).

“**El-cemret** [الْجَمْرَةُ]: Bir dâne âteş koruna denir ki köz dahi tabir olunur, nâr-ı muttakide manâsına” (Mütercim Âsım, 2013: 2/1830).

“**El-havfezet** [الْحَوْفَزَةُ]: Bir adam bir çocuğu ayaklarının uçlarına bastırıp kaldırarak oynatmağa denir ki ismdir. Taşra Türkisinde çocuğu hobbaca eylemek tabir olunur” (Mütercim Âsım, 2013: 3/2468).

Eser ilk olarak üç cilt halinde 1814-1817 arasında İstanbul’da basılmıştır. 1834’de Mısır’da Bulak matbaasında yeniden basılan eser daha sonra yine İstanbul’da 1851-1855, 1886-1887 yılları arasında yeniden tab edilmiştir (Eminoğlu, 2010: 35). Son olarak 2013’te Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi tarafından Latin harflerine aktarılarak İstanbul’da basılmıştır.

Mütercim Âsım'ın sözlükçülüğe ve Türk diline hizmeti *Tarih*'inde anlattığı bir hatırası incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Ömer Âsım Aksoy'un günümüz Türkçesine aktardığı bu anı aynı zamanda Âsım Efendi'nin yaşadığı büyük sıkıntılarının anlaşılmasına da vesile olacaktır:

“Hâcegândan Refi Efendi, İran'a elçilikle gönderilmişti. İran şahının, bilginlerden Hoy müftüsü Ak İbrahim'i elçi atayıp Refi Efendi ile birlikte gönderdiği haberi bundan önce Bağdat'tan, bakanların kulağına gelmişti. ...Bu elçi, büyük bilginlerdendi. Bütün bilginlerde bulunan benlik ve kendini beğenmişlik sıfatına İranlı böbürlenmesi de eklendiğinden Anadolu'da bilgin bulunmadığını sık sık söyleyip... yol arkadaşı Refi Efendi'yi usandırınca o da dayanamayıp "Bir bilim denizi olan İstanbul'da birçok seçkin bilgin vardır. Her bilim dalında kitaplar çıkarılmakta ve bunlar elden düşürülmemektedir. Hatta elçilikle ayrıldığım sırada Burhan-ı Katı mütercimi Antepli Âsım Efendi'nin Kamûs-ı Muhit çevirisine de başlamış ve dörtte bir kadarını çevirmiş olduğunu işitmiştim." diye karşılık vererek susturmak istediğini, ama elçinin, Kamûs'un çeviri kabul etmeyeceği, çeviri değil, bir maddesini gereği gibi açıklayacak bilginin Anadolu'da bulunmadığı iddiasıyla... hep kendini övdüğünü Refi Efendi bana anlatmıştı. Bu elçi şeyhülislamla görüşürken -tanışmak üzere- ileri gelen bilginlerin kendisine gönderilmesini rica ettiğinden şeyhülislam büyük bilginlere söylemişse de hiçbiri görüşmeye gitmemiş. Ben bundan haberim olmayarak, elçi ile görüşmek üzere Refi Efendi ile bir gün kararlaştırmak üzere iken şeyhülislam beni çağırttı ve: "İran elçisi bilgisine güvenen, bencil, yükseklerde uçar bir kişidir. Beraberinde bir şair, bir de müneccim bulunduğu hâlde türlü konularda bilgi satmak ve bilginlerimizi sınava çekip küçük düşürmek istiyor. Ricası üzerine tanınmış bilginlere, hatta Bahar Efendi'ye gitmeleri için tenbih ettimse de çekindiler. Size her yönden güvenimiz vardır. Kendisiyle görüşmeye gitseniz iyi olur sanırım." diyerek kapalı bir dille görevlendirdi. Ben de ertesi gün, Kamûs çevirisinden hazır olan otuz forma kadar bir parçayı alarak Refi Efendi ile elçinin misafir edildiği konağa gittik. Görüşmenin başında Kamûs çevirisinden söz açtı. Ben, beraberimde götürdüğüm müsveddeleri kendisine gösterince ayrı bir yere çekilip sayfa sayfa dikkatle gözden geçirdi ve üç saat kadar okudu. Gözlerde büyüyen birçok güçlükler bu formalarda bulunmakta idi. Çözülmesi güç sanılan nice konuların bu müsveddelerde gereği gibi çevrilmiş olduğunu görünce çok hoşlandı. Açıklanması ve anlatılması imkânsız görünen şeylerin böylece aydınlığa kavuşturulmuş olmasına şaşı ve beğenilerini bildirdi. Bu sırada Refi Efendi sevincinden bülbül gibi konuşuyor ve memnunluğu yüzünden taşıyordu. Oradan ayrıldıktan sonra dışarıda yüzünü yerlere sererek minnettarlıkla birkaç kez elimi öpmüş ve bu görüşmeyi Babiali'de ve başka büyük toplantılarda anlatarak İran'dan beri yaralanan gönlünün öcü alındığını şükranla belirtmiştir. Birkaç gün sonra şeyhülislam elçilik heyetine ziyafet verirken Ak İbrahim, benimle olan görüşmelerinden söz açarak çeviriyi çok övmüş ve eser, Burhan-ı Katı gibi basılınca bir nüsha da kendisine gönderilmesini rica etmiş. Ben, bu görüşmelerden habersiz, bir süre sonra bir iş için şeyhülislama gittiğim zaman elçinin sözlerini teşekkür edici bir dille anlattı. Ama bildiği perişan hâlime merhametle yardım etmek konusunda ağzını açmadı ve böylece hizmetinin hayret uyandıran bir karşılığını vermiş oldu.

Ben zavallı, İstanbul'a gelişimden bugüne kadar bilginlerin hiçbirinden zerre kadar yardım görmedim. Eski padişahın (III. Selim) son zamanlarına kadar yalnız ondan yardım gördüm. Şimdi de gölgesinde rahat ettiğimiz ve bol yardımlarıyla iyi hâlde

bulduğumuz Sultan Mahmut'un nimetleriyle yaşıyorum. İstanbul'da padişahlardan başka hiçbir kimsenin benim üzerimde minneti yoktur. Bu zamana kadar yardım şöyle dursun, kötülüklerinden başka bir şey görmedim” (Aksoy, 1962: 52-57).

Sonuç

Sonuç olarak pek çok edebî ve ilmî sahada kıymetli çalışmaları olan Mütercim Âsım'ın özellikle sözlükçülük alanındaki eserleriyle Türk diline büyük hizmette bulunduğu gerçeği ifade edilebilir. Bu çalışma ile daha çok yaşadığı dönemden sonra eserlerinin değeri layıkıyla bilinmeye başlayan Mütercim Âsım hakkında Ebüzziya Tefvik, Namık Kemal, Ziya Paşa, Sünbülzade Vehbi, Şemseddin Sami, Sadeddin Nüzhet, İbnülemin Mahmut Kemal, Bursalı Mehmet Tahir, Orhan Şaik Gökyay, Fuad Köprülü, Veled Çelebi gibi sanat ve fikir adamlarının görüşleri derlenmiş; hayatı ile ilgili kısa bilgiler verildikten sonra Kamus ve Burhan-ı Katı tercümelerinin ilmî değerleri üzerinde örneklerle durulmuştur. Verilen örnekler ile sözlüklerinin edebî zenginliğinin yanında Türk diline yaptığı hizmete de değinilmiş, bu şekilde büyük âlimin edebî ve ilmî camiaya katkısı kısaca hatırlatılmıştır.

Kaynakça

- Akbayar, Nuri (1977). “Âsım Efendi (Mütercim)”, TDEA, C.9, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Aksoy, Ömer Asım (1955). “Mütercim Asım’a Dair Notlar”, *Türk Dili*, Cilt 5, Sayı 50, Ankara, s.101-103.
- Aksoy, Ömer Asım (1962). *Mütercim Asım*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Bursalı Mehmet Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınları, İstanbul.
- Ebüzziya Tefvik (2015). *Nümune-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, (Haz. Furkan Öztürk), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul.
- Eminoğlu, Emin (2010). *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*, Asitan Yayınları, Sivas.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet (1936). *Türk Şairleri*, Bozkurt Matbaası, İstanbul.
- Ertem, Rekin (1982). “Kamus Tercümesi”, TDEA, C. 5, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Esatoğlu, Ahsen (2002). “Âsım”, TDüEA. C.1, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Gökyay, Orhan Şaik (1978). “Burhan-ı Katı Çevirisinin Türkçe Açısından Önemi”, *Türk Dili*, Ömer Asım Aksoy Armağanı Özel Sayısı, Ankara, s. 125-136.
- Gökyay, Orhan Şaik (1992). “Burhan-ı Katı Tercümesi”, TDVİA, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- İnal, İ. Mahmut Kemal (1999). *Son Asır Türk Şairleri*, (Haz. Müjgan Cumbur), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kaçalin, Mustafa S. (2006). “Mütercim Âsım Efendi”, TDVİA, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Hulusi (2001). “El-Kamusü'l-Muhit”, TDVİA, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, M. Fuat (1978). “Âsım Efendi (Mütercim)”, İA, C. 1, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmani*, (Haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Mütercim Âsım Efendi (2009). *Burhan-ı Katı*, (Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs), Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- Mütercim Âsım Efendi (2013). *Kâmûsü'l-Muhit Tercümesi*, (Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Sütçü, Tefvik (2013). “Türkçe Sözlükçülük Tarihinde Mütercim Âsım ve Kamus Tercümesi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 16, Ankara, s. 541-553.
- Şemseddin Sami (1894). *Kâmûsü'l-Alâm*, Mihran Matbaası, İstanbul.
- Taymas, Abdullah B. (1957). “Mütercim Asım Efendi için Kazanlı Bir Düşünürün Yazdıkları”, *Türk Dili*, Cilt 6, Sayı, 71, Ankara, s. 614-615.
- Vankulu Mehmed Efendi (2014). *Vankulu Lügati*, (Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.